

Opiniodawcze Zespoły Sądowych Specjalistów jako swoisty typ opiniowania biegłych na tle przykładów z innych państw

Magdalena Błaszczyk

Katedra Ekonometrii Przestrzennej Instytutu Gospodarki Przestrzennej
Wydziału Ekonomiczno-Socjologicznego Uniwersytetu Łódzkiego

Trudno sobie wyobrazić współczesne sądownictwo bez wsparcia, jakie zapewniają eksperci, biegli i specjaliści z różnych dziedzin. Ich wiedza jest wykorzystywana do oceny poszczególnych kontekstów analizowanej rzeczywistości i niejednokrotnie stanowi warunek konieczny zrozumienia okoliczności towarzyszących prowadzonym sprawom. W polskim sądownictwie od lat obok instytucji biegłych funkcjonują ośrodki zajmujące się diagnostyką psychologiczno-pedagogiczną – Opiniodawcze Zespoły Sądowych Specjalistów (OZSS). W prawodawstwie europejskim również możemy znaleźć przykłady instytucji oraz zespołów diagnostycznych powołanych do przeprowadzenia interdyscyplinarnych badań dotyczących sytuacji dziecka i rodziny. W artykule opisuję rolę biegłych w sądownictwie i analizuję szczegółowo OZSS, przybliżając ich historię powstania, zasady działania oraz kontrowersje, jakie pojawiały się wokół ich funkcjonowania na przestrzeni lat. Na koniec opisuję dwa swoiste rozwiązania dotyczące opiniowania w sprawach rodzinnych i nieletnich z innych krajów – Francji oraz Anglii i Wali. Są to państwa z odmiennymi systemami prawnymi, tj. common law i civil law, w których podejście do roli i sposobu powoływania biegłych różni się znacząco. Funkcjonujące w nich rozwiązania z zakresu opiniowania w sprawach rodzinnych w postaci AEMO (L'action éducative en milieu ouvert) i CAF/CASS (Children and Family Court Advisory and Support Service) stanowią przykład rozwiązań opartych na szczegółowym poznaniu uwarunkowań psychologicznych oraz środowiskowych funkcjonowania dzieci i rodzin.

SŁOWA KLUCZOWE:

OPINIODAWCZE ZESPOŁY SĄDOWYCH SPECJALISTÓW, BIEGLI, ZESPOŁY DIAGNOSTYCZNE, SPRAWY RODZINNE, NIELETNI

RYS HISTORYCZNY

Pojedyncze przykłady tworzenia instytucji zajmujących się wydawaniem na potrzeby sądów ekspertyz dotyczących spraw nieletnich można odnaleźć już w międzywojennej historii Polski. Dopiero jednak w latach 60. XX w. wypracowano model stanowiący podstawę funkcjonujących dziś Opiniodawczych Zespołów Sądowych Specjalistów (OZSS). Pierwsza tego typu placówka – Ośrodek Diagnostyczno-Selekcyjny – powstała w Sopocie w 1967 r. przy schronisku dla nieletnich w Gdańsku-Oliwie¹. Placówka ta miała w zamyśle poddawać badaniu nieletnich przed ich skierowaniem do zakładu poprawczego lub schroniska dla nieletnich. Po pierwszych pozytywnych doświadczeniach zaczęto organizować kolejne Ośrodki Diagnostyczno-Selekcyjne. Nie mogły one jednak funkcjonować samodzielnie, zatem tworzone je jako jednostki organizacyjne zakładu dla nieletnich, przy którym funkcjonowały, a następnie (do 1974 r.) przy niektórych sądach wojewódzkich (Skrętowicz, Kielasińska, 1988). Do powierzonych im zadań należało prowadzenie badań o charakterze psychologicznym, pedagogicznym, medycznym i środowiskowym, a ich celem było ustalenie dokładnych informacji na temat nieletniego i jego środowiska. Na badania do ośrodków kierowano przede wszystkim:

a) nieletnich, wobec których sąd lub prokuratura na podstawie wyników śledztwa lub przebiegu rozprawy przewidywała zastosowanie środka wychowawczego, b) nieletnich, co do których w trakcie dochodzenia, śledztwa lub rozprawy zachodziła potrzeba przeprowadzania dokładnej obserwacji, niezbędnej w celu właściwego doboru środka wychowawczego, c) nieletnich, w stosunku do których sądy orzekły środki wychowawcze lub poprawcze, a którzy nie byli uprzednio poddani specjalistycznym badaniom osobopoznawczym. (Walczak-Żochowska, 1988, s. 158).

Funkcjonujące wówczas Ośrodki Diagnostyczno-Selekcyjne zajmowały się więc przede wszystkim prowadzeniem badań i wydawaniem opinii w sprawach dotyczących doboru odpowiedniego środka wychowawczego lub poprawczego. Badania

1 Zarządzenie Ministra Sprawiedliwości nr 132/67 z dnia 19 września 1967 r. (Dz. Urz. Min. Spr. z 1967 r. Nr 7 poz. 39), którym powołano pierwszy ośrodek diagnostyczno-selekcyjny w Sopocie przy schronisku dla nieletnich w Gdańsku-Oliwie.

prowadzono na zlecenie sądu bądź prokuratury, a ich wyniki służyły nie tylko ocenie konkretnej sytuacji, ale miały też za zadanie dostarczanie wiedzy dotyczącej prognozy kryminologicznej stanowiącej podstawę doboru odpowiednich środków resocjalizacyjnych (Walczak-Żochowska, 1988). Funkcjonowanie ośrodków zostało po raz pierwszy uregulowane zarządzeniem Ministra Sprawiedliwości z dnia 10 września 1974 r. w sprawie organizacji i zakresu działania ośrodków diagnostycznych dla nieletnich (Dz. Urz. Min. Spr. z 1974 r. Nr 8 poz. 44). Wśród specjalistów pracujących w ośrodkach znajdowali się psychologowie i pedagodzy z co najmniej dwuletnim doświadczeniem oraz lekarze różnych specjalności. Ich zadaniem było nie tylko przygotowywanie opinii na potrzeby sądów, prokuratury oraz zakładów dla nieletnich, ale również sprawowanie specjalistycznej opieki nad wychowankami, a także pomoc kadrze zatrudnionej w placówkach, przy których ośrodki te funkcjonowały. Równoległe ze zmianą, jaka nastąpiła w sądownictwie (utworzenie pierwszych 10 eksperymentalnych wydziałów sądów rodzinnych w latach 1974–75), rozpoczęto upowszechnianie tego rodzaju placówek. Ich rozwój był zbieżny z postęпами psychologii i wzrostem jej praktycznego znaczenia dla kryminologii. Zasadniczego znaczenia nabrała wiedza dotycząca przyczyn przestępczości i potrzeba zrozumienia znaczenia wpływu środowiska na działania nieletnich przestępców. W 1978 r. zlikwidowano dotychczas funkcjonujące ośrodki, a na ich miejsce zarządzeniem Ministra Sprawiedliwości z dnia 7 sierpnia 1978 r. w sprawie organizacji i zakresu działania rodzinnych ośrodków diagnostyczno-konsultacyjnych (Dz. Urz. Min. Spr. z 1978 r. Nr 3, poz. 17) powołano rodzinne ośrodki diagnostyczno-konsultacyjne (RODK). Zmiana ta wynikała z potrzeb utworzonych w 1978 r. sądów rodzinnych i nieletnich w sądach rejonowych. Do zadań nowych ośrodków nadal należało przede wszystkim prowadzenie badań psychologicznych, pedagogicznych, lekarskich i środowiskowych oraz wydawanie na ich podstawie opinii o nieletnich i małoletnich, a także ich rodzicach oraz opiekunach. Kompetencje ośrodków zostały rozszerzone o wydawanie opinii w sprawach rodzinnych i opiekuńczych, a je same uczyniono organami pomocniczymi sądów rodzinnych. Ośrodki miały za zadanie również prowadzenie poradnictwa rodzinnego i sprawowanie specjalistycznej opieki nad małoletnimi, udzielanie pomocy z zakresu opieki psychologiczno-pedagogicznej zakładom poprawczym oraz schroniskom dla nieletnich, a także współdziałanie z instytucjami i organizacjami społecznymi zajmującymi się problematyką ochrony oraz umacniania rodziny, jak również zapobieganiem demoralizacji dzieci i młodzieży (Walczak-Żochowska, 1988). Rozszerzenie kompetencji RODK spowodowało konieczność rozbudowy istniejącej sieci placówek, zwiększenia zatrudnienia i rozwoju kompetencji pracujących w nich osób. W 1982 r. RODK zostały uregulowane

ustawą, gdy ich zadania opisano w treści art. 24 i 25 Ustawy z 26 października 1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich (Dz.U. 1982 Nr 35 poz. 228). Nowe rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 3 sierpnia 2001 r. w sprawie organizacji i zakresu działania rodzinnych ośrodków diagnostyczno-konsultacyjnych (Dz.U. Nr 97 poz. 1063) stanowiło podstawę funkcjonowania ośrodków aż do 2015 r., kiedy wyrok Trybunału Konstytucyjnego (TK) z 28 października 2015 r. (sygn. akt U 6/13) podważył zakres ich kompetencji². Został on wydany na wniosek prokuratora generalnego i potwierdził, że zgodnie z obowiązującymi przepisami ośrodki diagnostyczno-konsultacyjne mogą wydawać opinie tylko w sprawach nieletnich, którzy popełnili czyn karalny lub gdy wystąpią okoliczności świadczące o ich demoralizacji. Oznaczało to, że RODK nie mogą wydawać opinii w innych sprawach (rodzinnych i opiekuńczych).

W omawianym okresie wydano jeszcze dwa istotne dla przygotowywanych przez RODK opinie orzeczenia. W pierwszym z nich Sąd Najwyższy stwierdził, że opinia zatrudnionych w ośrodku psychologa, pedagoga lub lekarza jest opinią biegłych³, w drugim natomiast – że opinia pedagoga, psychologa i psychiatry wydana przez ośrodek diagnostyczno-konsultacyjny nie stanowi podstawy do ustalenia stanu zdrowia psychicznego nieletniego⁴. Orzeczenia te, choć istotne, nie spowodowały znaczących zmian w funkcjonowaniu RODK, natomiast wspomniane stwierdzenie

2 Teza: I. 1. § 11 ust. 1 rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z dnia 3 sierpnia 2001 r. w sprawie organizacji i zakresu działania rodzinnych ośrodków diagnostyczno-konsultacyjnych (Dz.U. Nr 97 poz. 1063) w zakresie, w jakim dotyczy wydawania przez rodzinne ośrodki diagnostyczno-konsultacyjne opinii w sprawach innych niż sprawy nieletnich, jest niezgodny z art. 84 § 3 ustawy z dnia 26 października 1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich (Dz.U. z 2014 r. poz. 382), a przez to z art. 92 ust. 1 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej.

2 Załącznik do rozporządzenia powołanego w punkcie 1 w części, w jakiej określa wzór opinii w innych sprawach, jest niezgodny z art. 84 § 3 ustawy powołanej w punkcie 1, a przez to z art. 92 ust. 1 Konstytucji.

II Przepisy wymienione w części I, w zakresach tam wskazanych, tracą moc obowiązującą z dniem 31 grudnia 2015 r.

3 Teza: „Ośrodek diagnostyczny dla nieletnich (zarządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 10 września 1974 r. w sprawie organizacji i zakresu działania ośrodków diagnostycznych dla nieletnich – Dz. Urz. Min. Spr. Nr 8 poz. 44) nie składa opinii. Opinia psychologa, lekarza i pedagoga zatrudnionych we wspomnianym ośrodku jest opinią biegłych (art. 278–289 k.p.c.), zwłaszcza zaś opinia łączna w rozumieniu art. 285 § 2 k.p.c.” Uchwała Sądu Najwyższego z dnia 29 listopada 1977 r., III CZP 88/77.

4 Teza: „W celu ustalenia stanu zdrowia psychicznego nieletniego konieczne jest powołanie co najmniej dwóch biegłych lekarzy psychiatrów. Opinia wydana przez ośrodek diagnostyczno-konsultacyjny z udziałem tylko jednego lekarza psychiatry nie może być uznana za wystarczającą.” Uchwała Sądu Najwyższego z dnia 27 czerwca 1979 r., IV KZPP 7/79.

niekonstytucyjności RODK przez TK w 2015 r. doprowadziło do zmian w ich umowieniu prawnym, nazwie i działalności, ale nie do faktycznej ich likwidacji.

OBECNY STAN PRAWNY

Ustawa z dnia 5 sierpnia 2015 r. o opiniodawczych zespołach sądowych specjalistów (uozss; Dz.U. z 2018 r. poz. 708) weszła w życie 1 stycznia 2016 r. i na mocy jej art. 25 RODK przekształcono w OZSS. Jej uchwalenie spowodowało m.in. zniesienie karty nauczyciela i zadaniowego czasu pracy specjalistów, ujednoczenie i skrócenie terminu sporządzania opinii oraz powierzenie zespołom nowych obowiązków. Zadania, jakie nakłada ustawa na zespoły, to:

1. sporządzanie, na zlecenie sądu lub prokuratora, opinii w sprawach rodzinnych i opiekuńczych oraz w sprawach nieletnich, na podstawie przeprowadzonych badań psychologicznych, pedagogicznych lub lekarskich;
2. prowadzenie na zlecenie sądu mediacji, przeprowadzanie wywiadów środowiskowych w sprawach nieletnich oraz prowadzenie poradnictwa specjalistycznego dla małoletnich, nieletnich i ich rodzin;
3. współdziałanie z placówkami wykonującymi orzeczenia sądu. (art. 1 uozss)

W praktyce OZSS skupiają się na sporządzaniu opinii w sprawach rodzinnych i opiekuńczych oraz w sprawach nieletnich, rzadziej podejmują pozostałe przewidziane przez ustawodawcę zadania. Zgodnie z art. 2 uozss w skład zespołu wchodzi specjalści w zakresie psychologii, pedagogiki, pediatrii, medycyny rodzinnej, chorób wewnętrznych, psychiatrii oraz psychiatrii dzieci i młodzieży. Z aktów wykonawczych do ustawy na szczególną uwagę zasługuje zarządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 1 lutego 2016 r. w sprawie ustalenia standardów metodologii opiniowania w opiniodawczych zespołach sądowych specjalistów (Dz. Urz. Min. Spr. 2016.76). Określa ono szczegółowe zasady prowadzenia badań i wydawania opinii przez OZSS. Doprecyzowano w nim w szczególności zadania kierownika OZSS i specjalistów oraz procedurę w zakresie przeprowadzania badań i opiniowania, etapy procesu diagnostycznego, a także zasady postępowania w przypadkach szczególnych, np. związanych z odmową udziału w badaniu, zachowaniami agresywnymi, odmowy kontaktów z dzieckiem itp. Uszczegółowiono również odrębnie cel opiniowania w sprawach nieletnich oraz cel opiniowania w sprawach rodzinnych i opiekuńczych. Zarządzenie określa także wymogi dotyczące procesu diagnostycznego i wzory schematów opinii (odrębne dla spraw nieletnich i dla spraw rodzinnych i opiekuńczych).

KONTROWERSJE WOKÓŁ FUNKCJONOWANIA OZSS

Historia powstawania OZSS pokazuje, że jedną ze spornych kwestii było (i nadal pozostaje) wydawanie przez nie opinii w sprawach opiekuńczych i wychowawczych. Powstanie ośrodków wiązało się z potrzebami oceny psychologiczno-pedagogicznej nieletnich. Późniejsza praktyka i oczekiwania sądów wymusiły jednak rozszerzenie powierzonych im zadań na te sporne obszary. Nie ulega wątpliwości, że opiniowanie w sprawach cywilnych, w tym szczególnie dotyczących władzy rodzicielskiej i sprawowania opieki nad dziećmi, stanowi niezmiernie istotny element umożliwiający ocenę sytuacji dziecka i rodziny (Ackermann, 2005). Nadal bez odpowiedzi pozostaje jednak pytanie, czy OZSS są instytucją zapewniającą wysoką efektywność, skuteczność i jakość tego procesu? Znacznie powszechniejszą w państwach europejskich metodą uzyskiwania opinii eksperckiej jest powoływanie biegłych sądowych, a specjalne ośrodki – takie jak OZSS – stanowią rozwiązanie rzadkie, choć istniejące nie tylko w Polsce.

Kontrowersje, jakie pojawiły się wokół ośrodków, koncentrowały się wokół czterech głównych obszarów związanych z ich funkcjonowaniem:

1. celu, w jakim wydawana jest opinia,
2. jakości wydawanej opinii,
3. kompetencji zatrudnionej w nich kadry,
4. czasie oczekiwania na wydanie opinii.

CEL, W JAKIM JEST WYDAWANA OPINIA

W dyskusji dotyczącej funkcjonowania ośrodków wielokrotnie pojawia się problem niezgodności celu, w jakim opinię OZSS/RODK się zleca, z rzeczywistymi oczekiwaniami wobec niej stawianymi. Zgodnie z pkt 7 zarządzenia Ministra Sprawiedliwości w sprawie ustalenia standardów metodologii opiniowania w opiniodawczych zespołach sądowych specjalistów (Dz. Urz. Min. Spr. z 2016 r. poz. 76 ze zm.) celem opiniowania w sprawach nieletnich jest udzielenie odpowiedzi na tezę dowodową organu zlecającego, w tym określenie poziomu demoralizacji nieletniego, i wydanie zaleceń odnośnie do kierunków dalszych oddziaływań na nieletniego, natomiast w sprawach rodzinnych i opiekuńczych opiniowanie ma na celu udzielenie odpowiedzi na tezy dowodowe organu zlecającego. Oznacza to, że OZSS ma wskazać okoliczności, które za pomocą wydanej opinii mają zostać udowodnione. Mając na uwadze, że w efekcie opinia diagnostyczna stanowi dowód w rozstrzyganej sprawie, sędzia ma za zadanie ocenę tego oraz innych zebranych dowodów i to on – jako osoba pełniąca rolę

eksperta (Arczewska, 2009) – rozstrzyga sprawę i podejmuje decyzję co do środków, jakie należałoby orzec (Grześkowiak, Krukowski, Patulski, Warzocha, 1984).

W praktyce (Stanik, 1985, za: Włodarczyk-Madejska, 2018) okazywało się, że sądy rodzinne zlecające wykonanie opinii znacznie bardziej są zainteresowane uzyskaniem odpowiedzi na pytanie, jakie środki należałoby zastosować, niż zgłębieniem okoliczności umożliwiających uzyskanie obrazu nieletniego łączącego jego uwarunkowania osobowościowe i społeczne z sytuacją, w jakiej się znalazł. Z badań Stanika (1985, za: Włodarczyk-Madejska, 2018) wynika również, że blisko połowa sędziów zlecających badania RODK nie była zainteresowana uzyskaniem informacji na temat środowiska wychowawczego nieletnich. W opisie badań przeprowadzonych w latach 80. przez Skrętowicza i Kielasińską (1988), dotyczących wpływu opinii RODK na zastosowane środki wobec nieletnich, można znaleźć przykłady sytuacji, w których sąd orzekał na podstawie nieaktualnych opinii RODK (przygotowanych pół roku lub rok wcześniej), stosując środki dokładnie takie same jak propozycje zawarte w opiniach RODK⁵. Rodziło to zasadne wątpliwości badaczy o „przepisywanie” propozycji ośrodka. Z przeprowadzonej przez tych autorów analizy wynika również, że w badanym okresie „sędziowie nie zawsze dokładnie przesłuchiwali świadków i biegłych, a brak motywów pisemnych orzeczenia powoduje, że niewiele wiemy na temat oceny dowodów, w tym także opinii RODK” (Skrętowicz, Kielasińska, 1988, s. 215). Jednocześnie wyniki ich badań wskazują na wysoką – aż 75% – zgodność wyroków sędziów z opiniami RODK, co podkreśla wagę tego rodzaju dowodów w ostatecznym rozstrzygnięciu sprawy. Do podobnych wniosków doszli psycholodzy zatrudnieni w RODK, którzy w prowadzonych analizach wykazali jeszcze wyższą, bo aż 95% zgodność proponowanych przez siebie środków resocjalizacyjnych ze środkami orzeczonymi przez sąd rodzinny (Włodarczyk, Kościelniak, 1985, za: Skrętowicz, Kielasińska, 1988). W sprawach opiekuńczych i rozwodowych zbieżność orzeczeń sądów z zaleceniami zawartymi w opiniach RODK wyniosła ponad 80%, a pytania o to, „jak rozwiązać daną sprawę”, znalazły się w 58% analizowanych akt (Ostaszewski, 2013). Ponadto okazało się, że w przypadku opinii RODK i schronisk dla nieletnich znacznie częściej organ zlecający stawia pytania dotyczące sugerowanego rozstrzygnięcia i stopnia demoralizacji (odpowiednio, 91% i 83%), niż ma

5 „Na przykład w jednej ze spraw /RV Nk 14/95, SR w L./ sąd po upływie roku od wydania opinii RODK orzekł wobec nieletniego, zgodnie z zawartymi tam propozycjami, zakład poprawczy w zawieszeniu i zastosował dozór kuratora, nie mając w momencie orzeczenia żadnych danych o aktualnej sytuacji tego nieletniego. Czy nie jest to po prostu «przepisanie» propozycji ośrodka? Podobnie było w innej sprawie /R VII Nk 5/83 tego sądu/, gdzie po upływie pół roku od wydania opinii sąd zastosował środki zgodnie z zawartymi tam propozycjami”.

to miejsce w przypadku opinii psychiatrycznych (9%) i psychologicznych (12%), od których oczekuje się raczej informacji o psychice nieletniego i rozstrzygnięć istotnych dla procesu (Ostaszewski, 2012/2013). Co ciekawe, z badań Włodarczyk-Madejskiej (2018) wynika, że „blisko 70% pracowników OZSS nie ma wiedzy na temat wykorzystania przez sąd wskazanych przez siebie zaleceń” (s. 215), a tylko 41% sędziów wskazało na sugestie w zakresie orzeczenia konkretnego środka jako na istotne w procesie podejmowania decyzji o orzeczeniu środka wychowawczego lub poprawczego.

Dowód z opinii OZSS ma więc dużą wagę i w wielu przypadkach przesądza o ostatecznym wyniku sprawy. Bywa, że opinia OZSS stanowi jedyny dowód w sprawie⁶, co czyni zasadnym pytanie o zarówno staranność i rzetelność procesu opiniowania w ośrodkach, jak i praktykę zamieszczania w nich propozycji konkretnych rozwiązań.

JAKOŚĆ WYDAWANEJ OPINII

Standardy metodologii opiniowania w OZSS zostały uregulowane przywołanym wcześniej zarządzeniem Ministra Sprawiedliwości (Dz. Urz. Min. Spr. z 2016 r. poz. 76 ze zm.). Sformułowane w nim w § 9 wymogi dotyczące procesu diagnostycznego obejmują opis warunków lokalowych zapewniających badającym i badanym bezpieczeństwo oraz dyskrecję, zawartość protokołu działań merytorycznych, zasadę, zgodnie z którą materiały pochodzące z badania nie mogą być udostępniane osobom badanym, a także podstawowe metody badawcze, którymi są: analiza akt sprawy, wywiady z badanymi oraz obserwacja zachowań i wzajemnych relacji osób badanych. Metody te mogą być, zgodnie z pkt 9.5 analizowanego paragrafu, uzupełniane innymi metodami badawczymi spełniającymi standardy metodologiczne narzędzi badawczych, tj. cechujące się właściwościami psychometrycznymi w postaci trafności (właściwość oznaczająca, że test mierzy to, co ma mierzyć), rzetelności (określoną dokładność, z jaką test mierzy to, co ma mierzyć), obiektywności (niezależność wyników od osoby badającego), standaryzacji (ujednolicony sposób postępowania się testem), normalizacji (proces opracowywania norm umożliwiający odniesienie indywidualnego wyniku do wyników określonej grupy osób) oraz adaptacji kulturowej (dostosowanie testu opracowanego w innych warunkach kulturowych do warunków kultury, w której badanie jest przeprowadzane). Wymogi dotyczące

6 W badaniach Stojanowskiej dotyczących spraw rozwodowych rozstrzygniętych w latach 1997–1998 wykazano, że w 37% spraw „opinia RODK była jedynym dowodem w sprawie, nie licząc dowodu z zeznań stron, a więc jedyną podstawą do wydania wyroku” (2002, s. 21–22).

procesu diagnostycznego określone w rozporządzeniu uwzględniają prawo badających do samodzielnego doboru technik badawczych adekwatnych (ich zdaniem) do rozwiązania konkretnych problemów diagnostycznych. Ogół stosowanych technik badawczych należy traktować jako instrument procesu diagnozowania, natomiast podstawę całościowej analizy stanowi interpretacja i integracja danych uzyskanych wszystkimi metodami badawczymi. W zarządzeniu wprost zapisano (§ 9) również wymóg dotyczący bieżącego aktualizowania warsztatu pracy badających i konieczność uzupełniania go o narzędzia i techniki spełniające wartości metodologiczne w ich najnowszej wersji, doskonalenia swoich kompetencji zawodowych, zarówno w zakresie prawidłowego stosowania technik diagnostycznych, jak i opiniowania, oraz obowiązek przestrzegania zasad etyki zawodowej, w szczególności do zachowania tajemnicy zawodowej i odpowiedzialności za słowo.

Opracowanie standardów metodologii opiniowania miało wpłynąć na wzrost jakości zarówno samego procesu, jak i jego wyniku. Wydawane przez OZSS, a wcześniej przez RODK opinie budziły bowiem wiele kontrowersji i stanowiły przedmiot dyskusji wśród organizacji społecznych zrzeszających rodziców. Co jakiś czas w prasie pojawiały się (i nadal się pojawiają) negatywne doniesienia na temat jakości pracy ośrodków (por. Brachach, 2020), a prowadzone przy okazji dyskusje koncentrują się wokół kompetencji zatrudnionej w OZSS kadry oraz rzetelności przygotowywanych przez nią opinii. Zarzuty stawiane ośrodkom to m.in. stronniczość i korzystanie z nienaukowych teorii⁷. Organizacje zajmujące się prawami zarówno matek, jak i ojców⁸ postulowały zmiany bądź wręcz likwidację OZSS⁹, powołując się m.in. na zasadę niezawisłości biegłych, która ich zdaniem poprzez preferowanie przez sądy podległych im OZSS jest łamana¹⁰.

7 Chodzi nienaukową teorię alienacji rodzicielskiej, o której zakazanie Stowarzyszenie Pomocy Kobietom i Matkom Eurydyka wnioskowało w petycji złożonej do Sejmu RP (https://drive.google.com/file/d/1ksWT8igtbTByqqhJTIE7ODSNB_keWGFV/view).

8 Stowarzyszenie Centrum Praw Ojca i Dziecka w 2009 r. opracowało raport pt. *Monitoring Pracy Wybranych Rodzinnych Ośrodków Diagnostyczno-Konsultacyjnych*, w którym krytycznie odniosło się do wydawanych przez nie opinii oraz zarzuciło zespołom naruszenia zarówno polskich przepisów, jak i konwencji międzynarodowych. (http://www.inpris.pl/fileadmin/user_upload/documents/Biblioteka_MWS/58_Raport_RodzinneOsrodkiDiagnostycznoKonsultacyjne.pdf).

9 Wśród grupy postulującej likwidację OZSS znalazły się m.in. Ruch społeczny i akcji medialnej #MamyMówiąDOŚĆ oraz Stowarzyszenie Pomocy Kobietom i Matkom Eurydyka (<http://www.stowarzyszenie-pomocy-kobietom.org.pl/144-postulaty-do-ministerstwa-sprawiedliwosci>).

10 Pełną listę postulatów zawiera pismo przygotowane przez Forum Matek przeciw Dyskryminacji Ojców i 18 grudnia 2015 r. skierowane do Ministra Sprawiedliwości (<https://xdoc.mx/preview/pimo-do-ministra-w-sprawie-ozss-5fcb1632045b1>).

Dokonany przegląd badań empirycznych nie ujawnił dowodów umożliwiających potwierdzenie bądź odrzucenie stawianych przez organizacje społeczne zarzutów dotyczących nierzetelności przygotowywanych przez OZSS opinii diagnostycznych. Jedne z najnowszych analiz wykonane zostały przez Ostaszewskiego (2012/13) i dotyczyły wydawania opinii rozpatrywanych w latach 2004–2008 w sprawach nieletnich w wieku 15–17 lat. Swoją pozytywną ocenę jakości opinii autor oparł na wysokiej, jego zdaniem, średniej liczbie specjalistów uczestniczących w wydawaniu jednej opinii, zgodności z pozostałymi dowodami i ze wzorem zawartym w rozporządzeniu Ministra Sprawiedliwości, rozszerzaniu zawartości opinii o elementy niestanowiące odpowiedzi na zadane przez organ zlecający pytania, kompletności formalnej i analizie statystycznej dotyczącej liczby oraz częstości¹¹ stosowania poszczególnych metod i technik badawczych (Ostaszewski, 2012/13). W badaniach Stojanowskiej (2002) dotyczących spraw rozwodowych rozstrzygniętych w latach 1997–1998 jakość wydawanych opinii oceniono wysoko, głównie ze względu na uzupełniające się kompetencje specjalistów uczestniczących w prowadzeniu badań (psychologa i pedagoga), przydatność opinii dla sądów oraz fachowość rozumianą jako rozszerzanie opinii poza odpowiedź na pytania sformułowane przez sąd w tezach dowodowych. Autorka stwierdza, że tylko ¼ analizowanych przez nią opinii zawierała informację o zastosowanych w trakcie prowadzenia badań testach. Zauważa również, że jeśli ośrodek zastosował tylko jeden test, to informacja o nim pojawiała się w opinii, co pozwoliło jej wysnuć przypuszczenie, że w większości spraw (75%) nie zastosowano żadnego testu, a opinię wydano na podstawie rozmów i obserwacji (Stojanowska, 2002).

Przytoczone badania nie dostarczają moim zdaniem w sposób jednoznaczny dowodów na wysoką bądź niską jakość opinii OZSS. Nie jest to możliwe, gdyż przyjęta w nich metodologia nie uwzględniała procedur pozwalających na miarodajną i obiektywną ocenę jakości opinii. Sam przegląd akt i zawartości wydanych przez OZSS opinii pod względem zawartości formalnej bez dokładnego odniesienia do sprawy oraz metodologii prowadzenia tego typu badań wydaje się niewystarczający. Chociaż w jednym przypadku badaniami objęto również akta sprawy, to nigdzie nie odnalazłam badań skupionych na ocenie opinii OZSS dokonanej przez merytorycznie do tego przygotowanych specjalistów z dziedziny psychologii lub psychometrii czy metodologów badań pedagogicznych. Nie odnalazłam też żadnych badań panelowych ani przeprowadzonych na podstawie jakiegokolwiek metody porównawczej.

¹¹ Autor zauważa jednocześnie, że mimo częstego i szerokiego stosowania różnorodnych technik badawczych tylko 58% opinii zawierało szczegółowy opis wyników (Ostaszewski, 2012/13).

KADRA I JEJ KOMPETENCJE

Wymagania wobec zatrudnionych w OZSS specjalistów nie zmieniły się znacząco w porównaniu z tymi, jakie stawiano osobom zatrudnionym w RODK. Doprecyzowano wprawdzie niektóre zapisy (np. dotyczące lekarzy wchodzących w skład zespołów) oraz poszerzono dopuszczalny zakres doświadczenia w przypadku psychologów i pedagogów, ale podstawowe wymagania pozostawiono bez zmian. Obecnie w skład zespołu wchodzi specjalista w zakresie psychologii, pedagogiki, pediatrii, medycyny rodzinnej, chorób wewnętrznych, psychiatrii oraz psychiatrii dzieci i młodzieży (art. 2 uozss). Ustawa nakłada obowiązek trzyletniego doświadczenia zawodowego w przypadku specjalistów z zakresu psychologii i pedagogiki, natomiast w przypadku lekarzy jest to tylko obowiązek posiadania odpowiedniej specjalizacji (art. 8 pkt 3, 4 i 5 uozss). W przypadku kierownika zespołu wymóg odnośnie do posiadanego doświadczenia zawodowego zwiększono do 5 lat. Zarówno specjalistów zatrudnionych w OZSS, jak i kierownika zespołu wyłania się w drodze konkursu. Trudno ocenić, czy trzyletnie doświadczenie w przypadku psychologa i pedagoga to wystarczający czas, aby zdobyć niezbędne kompetencje do prowadzenia badań i wydawania opinii. W przypadku psychologów doświadczenie to musi dotyczyć poradnictwa rodzinnego, poradnictwa dla młodzieży niedostosowanej społecznie lub obejmować trzyletnią praktykę kliniczną, natomiast w przypadku pedagoga wystarczy, jeśli pracował on wcześniej (co najmniej przez 3 lata) w przedszkolu, szkole lub w placówce oświatowo-wychowawczej. Tak postawione wymagania, szczególnie wobec pedagogów, mogą rodzić uzasadnione pytania o ich adekwatność do zadań wykonywanych przez pracowników OZSS. Bez przeprowadzenia odpowiednich badań obiektywna ocena tego elementu nie jest możliwa. Pracownicy OZSS zostali zgodnie z nową ustawą ulokowani w strukturach sądów i wyłączeni spod Ustawy z dnia 26 stycznia 1982 r. – Karta Nauczyciela (Dz.U. z 2021 r. poz. 1762 ze zm.), co spotkało się z krytyką z ich strony (Włodarczyk-Madejska, 2018). W piśmiennictwie można spotkać opinię, że zmiany te doprowadziły do stworzenia „swoistego rodzaju instytucji określanej mianem «biegłego na etacie»”, a zapisy ustawy dotyczące niezależności specjalistów OZSS nie uchronią pracowników instytucji zależnej od sądów przed zarzutem stronniczości (Włodarczyk-Madejska, 2018). W nowej ustawie nie znalazły się zapisy dotyczące awansu zawodowego, natomiast unormowano czas pracy i zniesiono roczne limity wydawanych opinii. W 2020 r. w OZSS łącznie było zatrudnionych było 499 specjalistów, którzy wydali blisko 15 tys. opinii (Główny Urząd Statystyczny, 2021). Oznacza to, że na jednego specjalistę przypadało 29 opinii, jednak rok ten z uwagi na pandemię COVID-19 mógł być nietypowy. Dane

za 2019 r. wskazują natomiast na wyższą, wynoszącą 39 średnią liczbę opinii przypadających na jednego specjalistę zatrudnionego w OZSS. Należy jednak pamiętać, że w rzeczywistości w wydaniu jednej opinii uczestniczy więcej niż jeden specjalista. Ostaszewski (2012/2013) w swoich badaniach określił średnią liczbę specjalistów przypadających na jedną opinię wydaną w sprawach nieletnich. Średnia ta lokuje się na poziomie dwóch osób przypadających na jedną opinię.

CZAS OCZEKIWANIA NA WYDANIE OPINII

Ze wszystkich zarzutów wobec OZSS najlepiej udokumentowana wydaje się przezwlekłość procesu sporządzania opinii. Ustawa o OZSS zmieniła zasady dotyczące czasu, jaki pozostaje w dyspozycji zespołu na przygotowanie opinii. Został on ujednolicony i wynosi obecnie 21 dni od dnia zakończenia badania we wszystkich typach spraw¹². Niestety termin ten jest zazwyczaj przekraczany. Z danych zawartych w sprawozdaniu z wykonania planu działalności Ministra Sprawiedliwości za rok 2020 dla działu administracji rządowej sprawiedliwości wynika, że niecała ¼ opinii przygotowanych przez OZSS na potrzeby postępowań sądowych została sporządzona w czasie do 60 dni.

Z analiz Stojanowskiej (2002) dotyczących spraw rozwodowych wynika, że średni czas oczekiwania na opinię RODK wynosił 4,2 miesiąca. W badanych przez nią sprawach największą liczbę opinii wydano w czasie powyżej 2-5 miesięcy (63%), a tylko 3% – do 1 miesiąca. Zdarzały się również przypadki, kiedy ten czas przekroczył rok (3%). Badaczka podsumowuje, że oczekiwanie na opinię ośrodka stanowiło główną (choć nie jedyną) przyczynę wydłużania procesu (Stojanowska, 2002). Zgodnie z wynikami nowszych badań, tylko 8% opinii wydawanych jest w czasie nieprzekraczającym 30 dni, a niecałe 2% mieści się w 14-dniowym czasie realizacji (Włodarczyk-Madejska, 2018). Z najnowszego dostępnego sprawozdania z wykonania planu działalności Ministra Sprawiedliwości za rok 2020 dla działu administracji rządowej sprawiedliwości wynika, że tylko niecałe 24% opinii przygotowanych przez OZSS na potrzeby postępowań sądowych sporządzanych było w czasie do 60 dni. Wszystkie te dane potwierdzają, że czas przygotowania opinii jest znaczny i przekracza w większości wypadków obowiązujące normy.

¹² W przypadku RODK czas ten był określony odrębnie dla spraw nieletnich – 14 dni i pozostałych spraw – 30 dni od dnia zakończenia badania (Dz.U. Nr 97 poz. 1063).

ROZWIĄZANIA W WYBRANYCH PAŃSTWACH

Wiedza specjalistyczna stanowi w wielu przypadkach niezbędny warunek rozstrzygnięcia sprawy sądowej. W większości państw w celu jej uzyskania powołuje się specjalistę, zazwyczaj określanego mianem biegłego. Jest to osoba o szczególnych kwalifikacjach i doświadczeniu, dysponująca wiedzą przekraczającą poziom charakterystyczny dla osoby o przeciętnych zdolnościach poznawczych (Bělohlávek, Hótová, 2011). Sposób powołania i rola takiej osoby będą zależne od systemu prawnego, w jakim rozstrzygana jest sprawa. W systemach *civil law* (prawa cywilnego, np. w Polsce, Francji czy we Włoszech) to sąd powołuje biegłego, powiadamia o tym strony i ostatecznie decyduje, czy weźmie jego opinię pod uwagę. Biegły w tym systemie działa pod kierownictwem sądu i zazwyczaj ogranicza się do prowadzenia analiz umożliwiających mu odpowiedź na zadane przez sąd pytania. W większości państw tego systemu biegły nie może wypowiadać się w kwestiach prawnych, gdyż rola ta przypisana jest sądowi. W państwach systemu prawa cywilnego najczęściej biegli są wpisywani na specjalną, aktualizowaną na bieżąco listę. Są wobec nich stawiane nie tylko wysokie wymagania odnośnie do wiedzy naukowej i doświadczenia specjalistycznego, ale też muszą się oni wykazać najwyższą uczciwością i dbałością o zasady etyki. W systemach typu *common law* (prawo zwyczajowe, np. w Wielkiej Brytanii czy Stanach Zjednoczonych) to strony powołują, a raczej zatrudniają biegłych, którzy często prezentują sprzeczne opinie. Wprawdzie od nich również wymaga się obiektywizmu i specjalizacji, jednak zakłada się ich pewną stronniczość (Bělohlávek, Hótová, 2011). Biegły w tych systemach jest rozumiany jako osoba udzielająca wsparcia konkretnej stronie, a rolą sędziego jest ocena przedstawianych opinii przy zachowaniu bezstronności. Za zaletę tego systemu można uznać to, że sąd nie angażuje się w przygotowywanie dowodów, będąc raczej biernym i neutralnym arbitrem w trakcie przesłuchania świadków (biegłych). Zdarza się, że w tego typu systemach prawo przewiduje powoływanie biegłych przez sąd, jednak jest to w praktyce stosunkowo rzadko wykorzystywane (World Bank, 2010).

W systemie *civil law* biegły pełni funkcję pełnomocnika sądu, którego ustalenia stanowią trudno podważalny dowód, natomiast w systemach *common law* sąd (i łańcuch przysięgłych) wysłuchuje pytań i odpowiedzi każdego z powołanych biegłych podczas bezpośredniego i krzyżowego przesłuchania przez strony (World Bank, 2010). Obydwa systemy mają swoje wady i zalety oraz obecnie rzadko już występują w czystej postaci (Bělohlávek, Hótová, 2011). Kwestia jakości jest jednym z problemów podnoszonych przez prawników funkcjonujących w systemie zarówno *common*, jak i *civil law*. W przypadku tego pierwszego obrona bardzo często jest w gorszej

sytuacji, ponieważ nie dysponuje takimi samymi zasobami i środkami jak oskarżenie. W efekcie ekspert obrony często nie jest w stanie przeprowadzić własnych badań, w związku z czym jego rola ogranicza się do krytyki metody zastosowanej przez biegłego oskarżenia. U podstaw zasad obowiązujących w systemie prawa cywilnego leży przekonanie, że biegły jako osoba zweryfikowana i powołana przez sąd ma większe poczucie odpowiedzialności oraz szacunku do wymiaru sprawiedliwości niż do interesu stron. Wadą tego systemu jest większe narażenie na ryzyko korupcji i niekompetencji biegłych, gdyż brakuje w nim mechanizmów ograniczających oraz kontrolujących znaczną władzę biegłych sądowych (World Bank, 2010). Systemy te różnią się też pod względem odpowiedzialności za opóźnienia – w przypadku krajów prawa cywilnego sąd nadzoruje terminowość wydawanych opinii i może nakładać kary za spóźnienia. W systemach *common law* termin jest sprawą prywatną osób zlecających opinię, a samo jej wykorzystanie w trakcie postępowania również zależy od ich decyzji.

Systemy prawne mogą się ponadto różnić co do zakresu i typu spraw rozstrzyganych przez sądy i innego typu instytucje. Różnice te są szczególnie widoczne w obszarze sądownictwa nieletnich, które w ostatnich kilkudziesięciu latach przeszło daleko idącą przemianę w większości państw na świecie. Europejskie systemy prawne mogą być oparte wyłącznie na sądownictwie dla nieletnich albo na organach pozasądowych o charakterze administracyjnym i sądach zwykłych. Zdarza się też, jak np. w przypadku Belgii czy Anglii, że systemy opierają się na obydwu tych rozwiązaniach – sądach dla nieletnich i organach pozasądowych o charakterze administracyjnym (Walczak-Żochowska, 1988). Bez względu jednak na zastosowane rozwiązania zgodnie z orzeczeniem Europejskiego Trybunału Praw Człowieka „sądy krajowe powinny przeprowadzić ocenę trudnej kwestii, jaką jest dobro dziecka, w oparciu o uzasadnioną, niezależną i aktualną opinię psychologiczną oraz że dziecko, jeżeli jest to możliwe i zgodne z jego wiekiem i poziomem dojrzałości, powinno zostać wysłuchane przez psychologa i sąd w kwestiach dotyczących utrzymywania kontaktów, miejsca zamieszkania oraz prawa pieczy” (Europejski Trybunał Praw Człowieka, 2000). Opinia psychologiczna w większości systemów prawa jest przygotowywana przez biegłego bądź biegłych, ale zdarza się, że jest wynikiem prac jednostki naukowej, np. instytutu naukowego czy instytutu ekspertyz sądowych. Jej przygotowanie nie zawsze i nie w każdym przypadku jest obligatoryjne, chociaż w wielu państwach – szczególnie w sprawach nieletnich – badania osobopoznawcze są normą.

Francja

We francuskim systemie prawnym sprawy rodzinne i nieletnich są rozstrzygane w sądach powszechnych. W zależności od rodzaju sprawa trafia do sędziego do spraw rodzinnych (*juge aux affaires familiales*), sędziego ds. dzieci (będącego odpowiednikiem sędziego ds. nieletnich, ale orzekającego też w sytuacjach związanych z zagrożeniem życia lub zdrowia bądź niebezpieczeństwa demoralizacji nieletniego; *juge des enfants*) bądź do sądu dla nieletnich (*tribunal pour enfant* lub *cour d'assises pour mineurs*; Machowska, 2017). W sprawach dotyczących władzy rodzicielskiej i warunków jej wykonywania sędzia ds. rodzinnych może zgodnie z art. 373-2-12 francuskiego Kodeksu cywilnego (*Code Civil*) zlecić wykwalifikowanej osobie przeprowadzenie wywiadu środowiskowego. Celem tego badania jest zebranie informacji na temat sytuacji rodziny oraz warunków, w jakich żyją i wychowują się dzieci. Jeśli jedno z rodziców kwestionuje wydaną w efekcie takich działań opinię, na jego wniosek może zostać zarządzone dochodzenie uzupełniające.

Wyniki przeprowadzonych badań nie mogą być wykorzystywane w debacie na temat przyczyn rozvodu. Sędzia w trakcie orzekania bierze też pod uwagę ewentualną opinię biegłego (jeśli została sporządzona). Francuskie sądownictwo należy do systemu prawa cywilnego, a więc biegli podporządkowani są w trakcie prowadzenia postępowania sędziemu i to on dokonuje wyboru konkretnego eksperta spośród osób wpisanych na listę biegłych sądowych. Powołanie eksperta spoza tej listy jest możliwe, chociaż tylko w wyjątkowych sytuacjach. Podobnie jak w Polsce sędzia określa zakres zlecanej opinii, jednak strony mają prawo wnieść do niej uwagi i pytania. Przygotowanie opinii biegłego zazwyczaj następuje w trakcie postępowania przygotowawczego. We Francji, po spełnieniu wymogów formalnych związanych z doświadczeniem, niezależnością i niekaralnością, pierwszy wpis na listę biegłych uzyskuje się na dwuletni okres próbny. Po tym czasie specjalna komisja dokonuje oceny na podstawie dodatkowych kryteriów w postaci wiedzy z zakresu prawa i dotychczasowego sprawowania funkcji biegłego. Po uzyskaniu pozytywnej oceny biegły wpisywany jest na listę regionalną na pięcioletnią kadencję.

Na uwagę we francuskim prawie zasługuje traktowanie nieletnich, które zgodnie z historyczną ewolucją podejścia do tej grupy oparte jest na rozwiązaniach wychowawczych, a nie na karze. Idei tej zostały podporządkowane liczne instytucje i placówki, z których jedna wydaje się być częściowo zbliżona do polskich OZSS, choć raczej tylko z uwagi na funkcję i zakres kompetencyjny kadry. *L'action éducative en milieu ouvert* (AEMO) to placówki obserwacyjne w środowisku naturalnym, prowadzące na podstawie zaleceń sądu dla nieletnich obserwację podczas pobytu nieletniego na wolności,

w środowisku rodzinnym. Pracownikami AEMO są psychologowie, interniści, psychiatrzy, a także pracownicy socjalni. Prowadzą oni wywiady środowiskowe oraz badania psychologiczne, lekarskie i psychiatryczne oraz zajmują się oceną orientacji zawodowej. Misją AEMO jest ochrona nieletnich, których zdrowie, bezpieczeństwo i moralność są zagrożone lub gdy zagrożone są ich warunki wychowawcze. Do konkretnej sprawy przydzielany jest pracownik socjalny (wychowawca), który wspiera rodziców i im doradza. Może także może towarzyszyć rodzicom podczas załatwiania spraw administracyjnych, edukacyjnych lub zawodowych. Głównym celem AEMO jest zatrzymanie dzieci w domu rodzinnym, przywrócenie rodzicom ich roli wychowawczej oraz odtworzenie więzi rodzinnych. Pracownicy AEMO mogą pomagać rodzinom w różnych obszarach (emocjonalnym, relacyjnym lub psychologicznym), mogą też ich wspierać w sprawach szkolnych lub zdrowotnych (Action Enfance, 2022).

Sędzia ds. dzieci zleca przeprowadzenie działania AEMO w sytuacji, gdy warunki życia dziecka są złe, co stawia je w sytuacji rzeczywistego lub potencjalnego zagrożenia, lub gdy rodzice napotykają trudności związane z nauką dzieci. Przed podjęciem decyzji sędzia ocenia sytuację na podstawie przeprowadzonego wywiadu środowiskowego lub psychologicznego bądź zgłoszenia nadużycia przez osobę, która była świadkiem sytuacji niebezpiecznej dla małoletniego lub podejrzewa taką sytuację, lub na wniosek złożony przez jedną z następujących osób: rodzica, opiekuna, samego dziecka lub prokuratora (Action Enfance, 2022).

Anglia i Walia

W Anglii i Wali przyjęto wiele swoistych rozwiązań prawnych różnych od spotykanych w innych krajach europejskich. Wynika to przede wszystkim z obowiązującego w Anglii systemu *common law* wyznaczającego odmienne formy postępowania, w tym wobec nieletnich i spraw rodzinnych. Na mocy *common law* dziecko do 7 lat nie było odpowiedzialne, a w stosunku do dzieci w wieku 7–14 lat istniało domniemanie niewinności (Walczak-Żochowska, 1988). Angielski system w sprawach dotyczących nieletnich przewiduje udział sądów dla nieletnich, policji (która ma znacznie większe kompetencje niż w systemie kontynentalnym) oraz instytucji odpowiedzialnych za wykonywanie orzeczeń sądowych. W Anglii i Wali sprawy cywilne są rozstrzygane w *County Court* (odpowiednik polskiego sądu rejonowego), jednak w wyniku przeprowadzonej w 2014 r. reformy sądownictwa wszystkie sprawy rodzinne prowadzą nowoutworzone sądy rodzinne. Zniesiona została odrębna jurysdykcja rodzinna w sądach magistrackich i sądach okręgowych oraz poza nielicznymi sprawami zarezerwowanymi dla *High Court* wszystkie sprawy dotyczące nieletnich, małżeństwa, separacji itp. są rozstrzygane

w sądach rodzinnych. Sąd ten orzeka w składzie sędziego dystryktowego, sędziego z poziomu okręgu, a także osób bez doświadczenia prawniczego (dwóch lub trzech; Mikuli, 2019). Jeśli potrzebna jest opinia eksperta, w Anglii i Walii – inaczej niż we Francji – strony same mogą powołać i opłacić biegłego. Angielski system prawny nie przewiduje również tworzenia list, z których powoływać można biegłych (Bělohávek, Hótová, 2011). Biegły pełni obowiązki głównie wobec sądu, który musi wyrazić zgodę na jego wyznaczenie i złożenie przez niego opinii. Strony określają we wniosku zakres tej opinii oraz – jeśli to możliwe – wskazują nazwisko biegłego. Jeśli sąd nie zarządzi inaczej, to biegły składa opinię na piśmie, a strony mają prawo zadać (również na piśmie) pytania uzupełniające dotyczące uściślenia opinii, na które odpowiedź traktowana będzie jako część opinii biegłego (Bělohávek, Hótová, 2011). W przypadku, gdy co najmniej dwie strony planują powołać biegłego do zbadania tego samego zagadnienia, sąd może nakazać, aby opinię złożył jeden biegły, na którego muszą się zgodzić wszystkie strony postępowania. Sąd może też na dowolnym etapie sprawy zarządzić konfrontację biegłych (bez względu na to, kto ich powołał), szczególnie jeśli pojawią się sporne kwestie. W angielskim systemie istnieje również doradca sądu (*assessor*) biorący udział w postępowaniu na polecenie sądu. Przygotowuje on raporty, bierze udział w całości bądź części postępowania oraz pozostaje do dyspozycji jako doradca (ekspert; Bělohávek, Hótová, 2011). W postępowaniach dotyczących prawa rodzinnego ustalono szczególny status biegłych regulowany Instrukcją praktyczną nr 17 (*Practice direction 17*), która nie przewiduje udziału w tego typu sprawach doradcy sądu (*asesora*; Bělohávek, Hótová, 2011).

Przykładem swoistego angielskiego rozwiązania jest działająca niezależnie od sądów rodzinnych, placówek edukacyjnych i instytucji opiekuńczych instytucja pn. *Children and Family Court Advisory and Support Service* (CAFCASS). Jest to biuro doradztwa i wsparcia dla dzieci oraz sądu rodzinnego, którego zadaniem, zgodnie z ustawą *Children Act 1989*, jest ochrona i promowanie dobra dzieci będących przedmiotem postępowania przed sądem rodzinnym. Odbywa się to poprzez zapewnienie sądowi niezależnego doradztwa ze strony pracowników socjalnych, przygotowujących dla sądu zalecenia odnośnie do działań leżących w najlepszym interesie dziecka. Pracownicy CAFCASS biorą udział w sprawach dotyczących opieki nad dziećmi (w przypadku, gdy rodzice nie mogą dojść do porozumienia), gdy istnieją poważne obawy o bezpieczeństwo i dobro dziecka, oraz w sprawach o adopcję. Równocześnie ze złożeniem wniosku do sądu dotyczącego opieki nad dzieckiem zostaje uruchamiana procedura zabezpieczająca poprzez przesłanie wniosku do CAFCASS, które przeprowadzi wywiady z każdą ze stron i ustali, czy bezpieczeństwo dziecka jest zagrożone. Instytucja ta sprawdzi także rejestry policyjne oraz rejestry służb społecznych, aby

wykluczyć potencjalne przypadki przemocy domowej i innych zdarzeń zagrażających bezpieczeństwu dziecka. Efektem przeprowadzonych działań jest raport (zwany listem) sporządzony przez CAFCASS (może on zawierać zalecenia dotyczące dalszego postępowania), który zostaje przedstawiony stronom przed pierwszą rozprawą sądową¹³. W trakcie tej pierwszej rozprawy obecny jest przedstawiciel CAFCASS i jeśli nie zostaną wykazane obawy, co do bezpieczeństwa dziecka, może on pomóc stronom w osiągnięciu porozumienia w zakresie dalszej opieki bez konieczności prowadzenia kolejnych rozpraw sądowych. Gdy istnieją obawy o bezpieczeństwo dziecka, sąd może wnioskować do CAFCASS o przygotowanie kompleksowego raportu (*Section 7 Report*¹⁴) zawierającego wszystkie czynniki, jakie sąd zgodnie z tzw. *welfare checklist*¹⁵ musi wziąć pod uwagę¹⁶. Sporządzenie raportu trwa zazwyczaj co najmniej 12 tygodni i jeśli w sprawę zaangażowane są już władze lokalne, to one go przygotowują, a w przeciwnym wypadku zostanie to zlecone CAFCASS. Strony mogą również poprosić o przygotowanie raportu przez niezależnego pracownika socjalnego, ale wówczas to strony będą musiały ponieść tego koszt (Rights of Women, 2021). Proces opracowania raportu może obejmować wywiady z dzieckiem i rodzicami, obserwację, wywiady z nauczycielami, lekarzem i policją oraz analizę dokumentów związanych ze sprawą. Sąd nie jest zobowiązany do stosowania się do zaleceń zawartych w raporcie sekcji 7, podobnie jak ma to miejsce w przypadku zaleceń jakiegokolwiek innego eksperta, musi on jednak przedstawić uzasadnione powody, na podstawie których zdecydował się odrzucić sugestie zawarte w raporcie. Raport CAFCASS stanowi dowód w sprawie i jest prezentowany przez świadka – urzędnika CAFCASS, któremu w trakcie rozprawy każda ze stron może zadawać pytania. Jest on więc powoływany jako biegły sądowy, ale może występować w kilku rolach – kuratora procesowego (*Children's Guardian* – powoływany do ochrony interesów dziecka), kuratora rodzinnego (*Children & Family Reporter* – powoływany w celu sporządzenia raportów z zakresu

13 Sąd musi poinformować strony o treści raportu zabezpieczającego lub innych informacji, które zostały dostarczone przez Cafcass, chyba że mogłoby to narazić dziecko lub jedną ze stron na ryzyko krzywdy.

14 Children Act 1989 c. 41 Part I Section 7 Welfare reports

15 Children Act 1989 c. 41 Part I Section 1(3) Welfare of the child

16 Są to: a) możliwe do ustalenia życzenia i uczucia dziecka (z uwzględnieniem jego wieku i możliwości zrozumienia); b) jego potrzeby fizyczne, emocjonalne i edukacyjne; c) prawdopodobne skutki, jakie może mieć dla niego zmiana okoliczności; d) jego wiek, płeć, pochodzenie oraz wszelkie cechy, które sąd uzna za istotne; e) wszelkie krzywdy, których doznał lub na które jest narażony; f) zdolność każdego z jego rodziców oraz każdej innej osoby, w odniesieniu do której sąd uzna to za istotne, do zaspokojenia jego potrzeb; g) zakres uprawnień, jakimi dysponuje sąd na mocy Children Act; Children Act 1989 c. 41 Part I Section 1(3) Welfare of the child

prawa prywatnego), Kuratora ds. rodzicielstwa (*Parental Order Reporter* – powoływany do spraw związanych z ustaleniem rodzicielstwa) oraz jako osoba powołana do wdrożenia nakazu pomocy rodzinie (*Family Assistance Order*) (HM Government, 2006).

PODSUMOWANIE

Współczesne sądownictwo w znacznej mierze opiera się na wsparciu, jakiego dostarczają mu osoby ze specjalistyczną wiedzą. Waga i sposób wykorzystania przygotowywanych przez nie ekspertyz w każdym z zaprezentowanych systemów jest różna, ale ich zasadnicza rola w procesie dochodzenia do prawdy jest niepodważalna. Przedstawione przykłady instytucji powoływanych do opiniowania w sprawach rodzinnych i nieletnich wskazują na rosnącą potrzebę prowadzenia kompleksowych badań opartych na wiedzy więcej niż jednego specjalisty. Nie muszą oni rekrutować się z jednej instytucji, wystarczy, że ich działania zostaną skoordynowane w sposób umożliwiający trafną ocenę sytuacji dziecka i rodziny.

Uczeni coraz częściej zwracają uwagę na znacznie współpracy między instytucjami zajmującymi się problematyką dzieci i młodzieży, podkreślając jej wpływ na efektywność podejmowanych działań ukierunkowanych na ochronę dzieci (Klaus, 2009). Polskie rozwiązanie w postaci OZSS stanowi odpowiedź na potrzebę prowadzenia badań z różnych obszarów, nie wspiera jednak znacząco idei współpracy międzyinstytucjonalnej. Umieszczenie OZSS w strukturach sądu ogranicza znacznie pole ich funkcjonowania w systemie pomocy dzieciom i rodzinie, m.in. z powodu preferencji sędziów, którzy wolą współpracować z własnymi służbami, niż zgodnie m.in. z zapisami Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego rozwijać kooperację z instytucjami pomocy społecznej czy innymi instytucjami i organizacjami zajmującymi się problematyką omawianej grupy (Andrzejewski, 2003). Chociaż funkcjonowanie OZSS było przedmiotem wielu dyskusji i nadal ich działania wzbudzają liczne kontrowersje, to sama idea jest zgodna z potrzebami i oczekiwaniami sądów. To, czego na pewno brakuje ośrodkom, a jest udziałem opisanych powyżej francuskich i angielskich rozwiązań, to m.in. niezależność, współpraca z otoczeniem instytucjonalnym i faktyczna interdyscyplinarność prowadzonych badań. Waga dowodu, jakim jest opinia OZSS, a także przedstawione w tekście kontrowersyjne wymiary działalności ośrodków, stanowią uzasadnienie do podjęcia dalszych badań, stanowiących podstawę do przygotowania takiej zmiany legislacyjnej, która w wymiarze rzeczywistym, a nie semantycznym wpłynie na jakość i efektywność funkcjonowania OZSS.

E-mail autorki: magdalena.blaszczyk@edu.uni.lodz.pl.

BIBLIOGRAFIA

- Ackermann, M. J. (2005). *Podstawy psychologii sądowej*. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Action Enfance. (2022). *L'Action Éducative en Milieu Ouvert, qu'est-ce que c'est?* Pobrane z: <https://www.actionenfance.org/protection-enfance-action-educative-en-milieu-ouvert-aemo/>.
- Andrzejewski, M. (2003). Współpraca sądów rodzinnych i instytucji pomocy społecznej w umieszczaniu dzieci poza rodziną. *Państwo i Prawo*, 9, 87–97.
- Arczewska, M. (2009). *Společne role sędziów rodzinnych*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Bělohávek, A. J., Hótová, R., (2011). *Biegli w środowisku międzynarodowym w postępowaniu: sądowym cywilnym i karnym oraz arbitrażowym, a także w sporach inwestycyjnych*. Warszawa: Wydawnictwo C.H. Beck.
- Brachacz, I. (2021, 30 grudnia). „Nagrywać nie można, testów państwu nie pokażemy”. *OZSS jak wyrocznia*. Interia Wydarzenia. <https://wydarzenia.interia.pl/autor/irmina-brachacz/news-nagrywac-nie-mozna-testow-panstwu-nie-pokazemy-ozss-jak-wyrocznia,5737416>.
- Główny Urząd Statystyczny. (2021). *Rocznik Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej 2021*. Warszawa: Główny Urząd Statystyczny. Pobrane z: <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/roczniki-statystyczne/roczniki-statystyczne/rocznik-statystyczny-rzeczypospolitej-polskiej-2021,2,21.html>.
- Grześkowiak, K., Krukowski, A., Patulski, W., Warzocha, E. (1984). *Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich. Komentarz*. Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze.
- HM Government. (2006). *Working together to safeguard children: a guide to interagency working to safeguard and promote the welfare of children*. Londyn: The Stationery Office.
- Klaus, W. (2009). *Dziecko przed sądem. Wymiar sprawiedliwości wobec przestępczości młodszych nieletnich*. Warszawa: Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne.
- Machowska, A. (2017). *Kognicja sądów powszechnych w sprawach cywilnych – Francja*. Warszawa: Instytut Wymiaru Sprawiedliwości. Pobrane z: https://iws.gov.pl/wp-content/uploads/2018/08/jednostr.kolor_IWS_Machowska-A._Kognicja-s%C4%85d%C3%B3w_Francja.pdf.
- Mikuli, P. (2019). *Sądownictwo w Zjednoczonym Królestwie. Wybrane zagadnienia ustrojowe*. Kraków: Księgarnia Akademicka.
- Ostaszewski P. (2012/2013). Opinie diagnostyczne w sprawach nieletnich. *Biuletyn PTK*, 20, 21–50.

- Ostaszewski, P. (2013). Opinie sporządzane przez rodzinne ośrodki diagnostyczno-konsultacyjne w sprawach opiekuńczych i rozwodowych. *Prawo w Działaniu. Sprawy Cywilne*, 14, 7–25. Pobrane z: <https://iws.gov.pl/wp-content/uploads/2018/09/Pawe%C5%82-Ostaszewski-Opinie-sporz%C4%85dzane-przez-rodzinne-o%C5%9Brodki-diagnostyczno-konsultacyjne-w-sprawach-opieku%C5%84czych-i-rozwodowych-7.pdf>.
- Rights of Women. (2021). *Children and the law: a guide to Cafcass and Section 7 reports*. Pobrane z: <https://rightsofwomen.org.uk/wp-content/uploads/2021/07/Children-and-the-law-a-guide-to-Cafcass-and-section-7-reports.pdf>.
- Skrętowicz, E., Kielasińska, A. (1988). Wpływ opinii rodzinnego ośrodka diagnostyczno-konsultacyjnego na zastosowanie przez sąd rodzinny środka wychowawczego lub poprawczego. W: T. Bojarski (red.), *Postępowanie z nieletnimi orzekanie i wykonywanie środków wychowawczych i poprawczych*. Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Stojanowska, W. (2002). Dowód z opinii rodzinnego ośrodka diagnostyczno-konsultacyjnego w sprawach o rozwód i jego wpływ na treść wyroku w świetle wyników badań aktowych. *Zeszyty Prawnicze UKSW*, 2/1, 7–56. Pobrane z: https://bazhum.muzhp.pl/media/files/Zeszyty_Prawnicze/Zeszyty_Prawnicze-r2002-t2-n1/Zeszyty_Prawnicze-r2002-t2-n1-s7-56/Zeszyty_Prawnicze-r2002-t2-n1-s7-56.pdf.
- Walczak-Żochowska, A. (1988). *Systemy postępowania z nieletnimi w państwach europejskich. Studium prawnoporównawcze*. Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze.
- Włodarczyk-Madejska, J. (2018). Współpraca sądu dla nieletnich z instytucjami pomocniczymi w procesie orzekania. *Archiwum Kryminologii*, XL, 153–219. Pobrane z: https://www.ak.inp.pan.pl/index.php/ak/article/download/8/wlodarczyk-madejska_wspolpraca_7420AK2018D.pdf.
- World Bank. (2010). *Comparative Study on Expert Witness in Court Proceedings. Report No. 62832-TR*. World Bank. Pobrane z: <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/2991/628320ESW0Box30ative0Study00final0.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.

TEAM OF COURT-APPOINTED EXPERTS AS A SPECIFIC TYPE OF EXPERT OPINIONS IN COMPARISON WITH EXAMPLES FROM OTHER COUNTRIES

It is difficult to imagine the modern judiciary without the support provided by experts, expert witnesses or specialists in various fields. Their knowledge is used to assess the various contexts of the analyzed reality and is often a prerequisite for understanding the circumstances surrounding the conducted cases. In the Polish judiciary, in addition

to the institution of experts witness, for many years there have been functioning centers dealing with psychological and pedagogical diagnostics – Opiniodawcze Zespoły Sądowych Specjalistów (OZSS; Team of Court-Appointed Experts). In European legislation we can also find examples of institutions established to carry out research on the situation of the child and the family. In this article I describe the role of experts witness in the judiciary and I analyze in detail the OZSS introducing the history of their creation, the principles of their operation and the controversies that have arisen around the functioning of these centers over the years. Finally, I describe two specific solutions concerning family and juvenile justice in other countries - France and England and Wales. These are countries with different legal systems - common and civil law, in which the approach to the role and way of appointing experts witness differs significantly. The AEMO (L'action éducative en milieu ouvert) and CAF/CASS (Children and Family Court Advisory and Support Service) are examples of solutions based on detailed knowledge of psychological and environmental conditions of children and families.

KEYWORDS

TEAM OF COURT-APPOINTED EXPERTS, EXPERT WITNESSES, DIAGNOSTIC TEAMS, FAMILY CASES, JUVENILES

Cytowanie:

Błaszczuk, M. (2022). Opiniodawcze Zespoły Sądowych Specjalistów jako swoisty typ opiniowania biegłych na tle przykładów z innych państw. *Dziecko Krzywdzone. Teoria, badania, praktyka*, 21(2), 13–34.



Artykuł jest dostępny na licencji Creative Commons Uznanie autorstwa–Użycie niekomercyjne–Bez utworów zależnych 3.0 Polska.

MINISTERSTWO
SPRAWIEDLIWOŚCI

www.ms.gov.pl



FUNDUSZ
SPRAWIEDLIWOŚCI

Sfinansowano ze środków – Funduszu Sprawiedliwości, którego dysponentem jest Minister Sprawiedliwości